

Тихомиров О.О.

к.ю.н., доцент,

*доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національна академія Служби безпеки України*

ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Постановка проблеми. Нині дедалі частіше в науковому й практичному професійному дискурсі вживається термін «інформаційні права людини», що пов'язано передусім із певним етапом розвитку правової системи, на якому акценти актуальності правового регулювання інформаційних відносин зміщуються від законодавчого декларування певних концепцій і стратегій до практичних проблем реалізації.

Нормативно-правової дефініції інформаційних прав людини в чинному законодавстві України немає, а законодавче регулювання права на інформацію є досить самостійним щодо інформаційних прав людини в їхньому сучасному розумінні й безпосередньо не відбиває взаємозв'язків таких явищ. Певна несистемність і подекуди фрагментарність законодавства України щодо інформаційних прав логічна, зважаючи на їх новітність, варіативність, нестандартність і швидке набуття нових форм. Але подальший розвиток вітчизняної юриспруденції вимагає належного осмислення, формування відповідних правових наукових і практичних позицій щодо їх розуміння та шляхів ефективною реалізації, а також виваженого поняттєво-термінологічного апарату.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Право на інформацію як таке, інші інформаційні права, зокрема ті, що належать людині, з позицій інформаційного права в тих чи інших аспектах розглядалися відомими ученими-правниками, фундаторами вітчизняної інформаційно-правової доктрини

О.А. Барановим, К.І. Беляковим, В.М. Брижком, Р.А. Калюжним, І.В. Арістовою, А.І. Марущаком, В.С. Цимбалюком, Т.А. Костецькою, О.В. Кохановською та іншими. Автори ж останніх публікації у фахових виданнях, безпосередньо присвячених інформаційним правам у різних варіаціях, нерідко тяжіють до збору й викладення раніше запропонованих підходів та авторських дефініцій, що не створює особливого наукового ефекту.

Фундаментальні інформаційні можливості людини завжди були предметом уваги провідних зарубіжних і вітчизняних науковців, експертів-конституціоналістів, теоретиків і філософів права передусім як елементи системи прав людини.

Утім, сучасні потреби реалізації інформаційних прав і відповідні правові проблеми свідчать про те, що назріла необхідність інтеграції всіх напрямів їх розуміння для формування відповідної доктринальної концепції та подальшого вдосконалення інформаційного законодавства України.

Формулювання завдання дослідження. **Метою статті є** виявлення змістового наповнення та ключових взаємозв'язків понять «право на інформацію» та «інформаційні права людини».

Виклад основного матеріалу. Відповідно до хронології активізації обігу понять, яким присвячена публікація, розпочнемо з права на інформацію.

Закон України – (далі – ЗУ) «Про інформацію» в редакції 2011 року (ст. 5) визначає право на інформацію як право кожного, що

передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів [1]. «Кожного» в такому разі означає, що право на інформацію може належати будь-яким особам – фізичним (людині) та юридичним. Тож наявність суб'єктивного право на інформацію є первинною юридичною підставою для здійснення законної інформаційної діяльності, задоволення інформаційних потреб, ініціювання та контролю відповідних інформаційних процесів будь-якими суб'єктами інформаційних відносин.

На міжнародному рівні визнання значущості права на інформацію пов'язано з прийняттям у 1946 році Резолюції 59 (I) Генеральної Асамблеї ООН, якою проголошено, що «свобода інформації є основним правом людини та являє собою критерій усіх видів свободи» [2]. Надалі це право знайшло своє місце в положеннях міжнародних стандартів прав людини – Загальної декларації прав людини 1948 року (ст. 19) і Конвенції Ради Європи «Про захист прав людини й основоположних свобод» 1950 року (ст. 10), проте не як «самостійне» право, а як складова частина права на свободу переконань і на вільне їх виявлення, права на свободу вираження поглядів [3; 4].

З прийняттям у 1992 році ЗУ «Про інформацію» та його редакцією у 2011 році право на інформацію отримало концептуальне визначення в українському інформаційному законодавстві як окреме своєрідне право кожного суб'єкта інформаційних відносин (фізичної особи, юридичної особи, об'єднання громадян, суб'єкта владних повноважень), реалізація якого не повинна порушувати права й свободи інших осіб [1]. Нормативна ідея забезпечення такого права базована передусім на балансі презумпції відкритості й свободи інформаційних відносин і захищеності людини від втручання в її особисте життя.

Цивільно-правова деталізація концепту права на інформацію здійснена в

ст. 302 Цивільного кодексу України, згідно з якою фізична особа (а відповідно до засад цивільного права і юридична особа) має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію. Виняток становить інформація про особисте життя фізичної особи (персональні дані), збирання, зберігання, використання та поширення якої допускається лише за її згодою або на інших підставах, визначених законом. Водночас цивільно-правовий зміст права на інформацію містить певні гарантії якості поширюваної інформації: особа, що поширює інформацію, зобов'язана переконатися в її достовірності, а в разі поширення інформації, отриманої з офіційних джерел, – зробити посилання на таке джерело [5].

Разом із визначенням права на інформацію як своєрідного права суб'єктів інформаційних відносин законодавство України, регулюючи різні сфери суспільних відносин, закріплює низку прав, які виступають конкретизованими складовими частинами права на інформацію. Такими, наприклад, є: право на достовірну інформацію про стан довкілля та вільний доступ до неї; право на інформацію про стан свого здоров'я; право на таємницю про стан свого здоров'я; право на таємницю донорства; право на інформацію про товар, роботу, послугу; право на комерційну таємницю тощо.

З'ясування змісту саме права людини (фізичної особи) на інформацію в системі прав людини ґрунтується на встановленні його співвідношення як права новітнього з тими правами, що набули свого визнання історично раніше, але в інформаційну добу істотною мірою реалізуються завдяки можливостям, які надає право на інформацію. Йдеться, зокрема, про право на свободу думки й слова й на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право на свободу творчості; право на особисте життя та його таємницю; право на індивідуальність; право на таємницю кореспонденції. В інформаційному суспільстві такі права сприймаються як інформаційні

права людини, а саме право на інформацію – як фундаментальна ідея, гарантія реалізації, невід’ємний компонент усіх прав людини, який у системі інформаційних правовідносин виконує системоутворювальну роль.

Отже, в умовах інформаційного суспільства право на інформацію становить комплекс гарантованих можливостей щодо інформації, притаманних усім суб’єктам права, які мають об’єктивні потреби в здійсненні певної інформаційної діяльності задля реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. У контексті інформаційних взаємозв’язків суб’єктів права на інформацію серед його найзагальніших структурних складових частин варто виділяти права на:

- 1) доступ до інформації;
- 2) обмеження доступу до інформації;
- 3) зміну, знищення інформації;
- 4) поширення інформації;
- 5) спростування недостовірної інформації.

Дотримання балансу між названими складовими частинами забезпечується комплексом спеціально-юридичних заходів, до яких належать:

1) встановлення правових режимів різних видів інформації: відкритої інформації, публічної інформації, інформації з обмеженим доступом (конфіденційної інформації, службової інформації, таємної інформації), персональних даних, правової інформації, науково-технічної інформації, статистичної інформації тощо;

2) запровадження механізмів охорони й захисту прав і законних інтересів осіб у царині інформаційної діяльності (наприклад: право на відповідь і спростування інформації; право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням і поширенням недостовірної інформації; судова заборона поширення певної інформації; відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері).

Право на інформацію не абсолютне. Законом встановлено, що реалізація такого права не повинна порушувати громадські, полі-

тичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні й інші права, свободи й законні інтереси інших громадян, права й інтереси юридичних осіб. Право на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров’я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя [1; 5].

Розвиток уявлень про інформаційні права людини та їх нормативне закріплення відбувається по-іншому. На відміну від права на інформацію законодавство України не містить дефініції, тлумачення інформаційних прав людини, а також їх переліку чи узагальнення. Однак відповідно до міжнародних стандартів прав людини визначається низка прав інформаційного характеру, що з впевненістю можуть бути віднесені до інформаційних прав людини.

Першим історичним фактом міжнародного визнання інформаційних прав людини стала Загальна декларація прав людини 1948 року, у ст. 19 якої виокремлено «свободу пошуку, отримання та поширення інформації та ідей будь-якими способами незалежно від державних кордонів». Таке положення заклало концептуальний правовий фундамент нової постіндустріальної епохи існування людської цивілізації – глобального інформаційного суспільства. З підписанням у 2000 році Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства воно вважається таким, що «дає змогу людям ширше використовувати свій потенціал і реалізовувати свої намагання» шляхом рівного й вільного обміну інформацією та знаннями [7].

Проте інформаційні права людини виникли значно раніше безпосереднього визнання права на інформацію. Інформаційна сфера завжди посідала чільне місце в житті суспільства, тому певні інформаційні можливості

притаманні багатьом правам людини. Юридичне закріплення права на інформацію дало поштовх розвитку інформаційних компонентів усіх прав людини й науковому компонентування їх у відносно самостійну групу – інформаційні права людини.

У загальному ракурсі інформаційні права людини пропонуються визначати як гарантовані можливості людини задовольняти потреби в отриманні, збиранні, зберіганні, використанні, поширенні, знищенні й захисті інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Тобто інформаційні права людини звісно можуть мати й самостійний зміст, але здебільшого є тими компонентами фундаментальних прав людини, які забезпечують їхню реалізацію в нових умовах інформаційного суспільства.

В Україні конституційні засади системи таких прав становлять положення ст. 32 і ст. 34 Конституції України, що фактично окреслюють дві базисні складові частини, баланс між якими повинен дотримуватися в процесі реалізації інформаційних прав людини:

1) кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір;

2) не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу (персональних даних) без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту й прав людини.

Очевидно, що введення в обіг терміну «інформаційні права людини» зумовлює необхідність його коректного позиціювання в термінологічній системі, зокрема у взаємозв'язку із загальноживаним терміном «право на інформацію». Аналіз наукових джерел не дає змоги однозначно встановити їх співвідношення, що важливо для визначення та осмислення новішого поняття «інформаційні права людини». Проте погляди авторів із такого питання можна узагальнити у двох наукових позиціях:

1. Інформаційні права людини – це ширше за змістом поняття, яке об'єднує в собі як право на інформацію, так і право на свободу думки й слова, право на вільне вираження своїх поглядів і переконань тощо. Тут інформаційні права людини й право на інформацію співвідносяться як ціле й частка.

2. Право на інформацію та інформаційні права людини своєрідно ототожнюються, ґрунтуючись на сучасному сприйнятті права на інформацію крізь призму науки інформаційного права – як універсального конституційного права людини, що містить у собі комплекс інформаційних можливостей, які в сукупності й становлять інформаційні права людини. За такого підходу право на інформацію в сучасному інформаційному суспільстві набуває консолідуючого характеру, а інформаційні права людини, закріплені законодавством, можна вважати його конкретизацією [8, с. 105].

Нині законодавством України вже визначено комплекс можливостей людини інформаційного характеру, які по суті є інформаційними правами людини. Будучи відносно новими, переважна їх частина має похідний характер від фундаментальних прав людини (від права на життя, свободу, повагу до честі й гідності, особисту недоторканність, здоров'я, працю, освіту, індивідуальний розвиток, на поновлення порушених прав тощо) і «виокремилася» під впливом тенденцій становлення інформаційного суспільства.

Такі еволюційні особливості дають змогу розглядати інформаційні права людини, зокрема й через традиційну для прав людини концепцію покоління.

Так, до інформаційних прав людини першого покоління (які визначають невідчужувані так звані «негативні свободи», що виражаються в недоторканості особистості людини) належать: право на ім'я, його зміну й використання; право на таємницю особистого життя; право на особисті папери й розпорядження ними; право на таємницю кореспонденції; права особи, пов'язані з фото-,

кіно-, теле- й відеозйомкою; право на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості; право на звернення; право на доступ до публічної інформації (як похідні, зокрема, від права на недоторканність особистого життя, права на свободу думки й слова, права на участь у державних справах).

Друге покоління інформаційних прав людини (якому відповідають можливості, що відбивають «позитивну індивідуальну свободу», загальну рівність людей у суспільстві) становлять права на: недоторканність ділової репутації; індивідуальність; інформацію про стан свого здоров'я; таємницю про стан здоров'я; спростування недостовірної інформації про себе; захист персональних даних (як похідні від права на особистий розвиток, права на працю, освіту й доступ до культурних цінностей, права на охорону здоров'я, права на правовий захист).

До третього покоління інформаційних прав людини (під яким найчастіше розуміється комплекс прав щодо миру, безпеки, суверенітету, самовизначення народів, гідного життя, здорового навколишнього середовища тощо, які реалізуються колективно), зокрема, належать права на: достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також на її збирання та поширення (похідні від права на безпечне для життя та здоров'я довкілля).

Концепція четвертого покоління прав людини наразі формується та асоціюється передусім із відповіддю на новітні загрози людству, пов'язані з розвитком інформаційних технологій, ядерної енергетики, експериментами у сфері біології та генетики тощо. До вже закріплених інформаційних прав людини четвертого покоління можна віднести право на таємницю донорства як похідне від права на донорство [8].

Вочевидь, нормативна юридична деталізація інформаційних прав людини в майбутньому буде посилюватися, що пов'язано з усвідомленням необхідності правового гарантування нових інформаційних можли-

востей людини, таких як «права бути забутим», «права на мобільність даних», «права на інформаційну безпеку», «права на інформаційний суверенітет» тощо.

Висновки. У контексті осмислення співвідношення означених у статті понять важливими видаються такі аспекти:

1. Встановлення поняттєво-термінологічного співвідношення є важливим інструментом гармонізації професійної комунікації, виявлення недоліків поняттєво-термінологічного апарату у вигляді термінів і понять, зміст яких потребує зміни, узгодження, оновлення.

2. В умовах інформатизації та глобалізації, зокрема глобалізації правового простору, розвивається уніфікація та стандартизація механізмів забезпечення прав людини в інформаційній сфері й інших прав, завдяки чому розмиваються межі між правами людини й правами громадянина, посилюється роль міжнародно-правового регулювання, з'являються нові доктринальні ідеї, що потребують упродовження національним законодавством.

3. Ураховуючи абстрактний зміст і концептуальність права на інформацію як такого, нині важливим є всебічне осмислення та забезпечення реалізації конкретизованих проявів права на інформацію в системі прав людини, або ж інформаційних прав людини.

4. Інформаційні права людини, маючи великі еволюційні перспективи на новому етапі соціальної трансформації, як і будь-які нові можливості несуть у собі й нові ризики й небезпеки, що також потребує належної реакції правової системи – відповідного регулювання, забезпечення, гарантування.

5. Через істотне посилення інформаційних компонентів системи прав людини розмиваються межі, які визначаються концепцією поколінь. У глобалізованому інформаційному суспільстві інформаційні права людини роблять реалізацію багатьох прав людини залежною від наднаціональних механізмів, і не тільки правових, а й інших механізмів організації та самоорганізації глобального інформаційного суспільства. Або ж можна

сказати, що завдяки інформаційним правам людини реалізація прав людини всіх поколінь значною мірою набуває колективного характеру, притаманного третьому поколінню, а також науково-технологічної зумовленості, характерної для прав четвертого покоління.

Зрештою, варто зазначити, що право на інформацію як таке – це правовий концепт,

який в інформаційному суспільстві має передусім ціннісне значення. Отже, ефективність реалізації прав, які є його «проекціями» в різних правовідносинах, тобто конкретних урегульованих правом різноманітних інформаційних можливостей людини – інформаційними правами людини, є показником зрілості правової системи інформаційного суспільства.

Анотація

Статтю присвячено проблемі співвідношення інформаційних прав людини й права на інформацію.

Розглянуто особливості змісту права на інформацію за законодавством України й у взаємозв'язку зі стандартами прав людини й міжнародними актами, що стосуються інформаційного суспільства. Акцентовано на концептуальності права на інформацію, наведено приклади його деталізації в законодавстві.

Інформаційні права людини розглядаються як новітнє поняття в порівнянні з правом на інформацію. Підкреслюється, що певні компоненти інформаційних прав людини або окремі інформаційні права виникли історично раніше за право на інформацію. Пропонується визначити інформаційні права людини як гарантовані можливості людини задовольняти потреби в отриманні, збиранні, зберіганні, використанні, поширенні, знищенні й захисті інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів.

Виявлено неоднозначність підходів учених до співвідношення права на інформацію та інформаційних прав людини, виділено дві основні позиції щодо такого співвідношення. Найчастіше інформаційні права людини й права на інформацію співвідносяться авторами як ціле й частка. Відповідно до другої, менш поширеної позиції інформаційні права людини своєрідно ототожнюються в контексті сучасних уявлень про право на інформацію в науці інформаційного права. Тоді ідея права на інформацію є загальним концептом, а інформаційні права людини є його конкретизацією.

Відзначено підхідний характер інформаційних прав людини. Інформаційні права людини проаналізовано крізь призму концепції поколінь прав людини. Продемонстровано, що інформаційні права людини або їх компоненти присутні у всіх поколіннях прав людини. Зазначено, що інформаційні права людини та їх окремі компоненти в умовах сучасного інформаційного суспільства постійно розвиваються, що вимагатиме подальшого їх осмислення та формування відповідних правових механізмів забезпечення.

Ключові слова: право на інформацію, інформаційні права людини, інформаційне право, інформаційне суспільство, інформатизація.

Tykhomyrov O.O. Information human rights and the right for information: the concepts' relationship

Summary

The article is devoted to the problem of information human rights and the right for information relationship.

The peculiarities of the content of the right for information under the legislation of Ukraine and in connection with human rights standards as well as international acts relating to the information society are considered. Emphasis on the conceptuality of the right for information is placed, examples of its detailing in the legislation are given.

Information human rights are seen as a new concept, compared to the right for information. It is emphasized that certain components of information human rights or individual information rights arose historically before the right for information. It is proposed to define human information rights as guaranteed human capabilities to meet the needs of obtaining, collecting, storing, using, disseminating, destroying and protecting information necessary for their rights', freedoms and legitimate interests' realization.

The scientists' approaches' ambiguity between the right for information and information human rights' relationship is revealed, two main positions on this relationship are identified. The authors mainly correlate information human rights and the right for information as a whole and a share. Accordingly, to the second less common position, information human rights are uniquely identified in the context of modern ideas about the right for information in the information law science. Then the right for information idea is a general concept, and information human rights are its concretization.

The appropriate nature of information human rights is noted. Information human rights are analyzed through the prism of the human rights concept generations. Information human rights or its components have been shown to be present in all human rights' generations. It is noted that in the modern information society information human rights and their individual components are constantly evolving, which will require their further understanding and appropriate legal mechanisms formation.

Key words: right for information, information human rights, information law, information society, informatization.

Список використаних джерел:

1. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ / Верховна Рада України / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
2. United Nations General Assembly: Resolution A/RES/59 (I) (14.12.1946) Calling of an International Conference on Freedom of Information. URL: [https://undocs.org/en/A/RES/59\(I\)](https://undocs.org/en/A/RES/59(I)).
3. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
4. Конвенція прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04 листопада 1950 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
7. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства : Міжнародний документ від 22 липня 2000 р. *База даних «Законодавство України»*. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_163#Text.
8. Тихомиров О.О. Інформаційні права людини як цивільно-правова категорія. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2015. № 1 (34). С. 104–109.